

Ana FERAFONTOV

Evoluția genului pamfletar în spațiul românesc

A.F. – doctorandă,
Facultatea de Litere, USM.
Domenii de cercetare: teoria
textului, stilistică, analiza
discursului. Publicații despre
fenomenul pamfletului în
publicistica românească:
evoluție, mijloace de
construcție a discursului
pamfletar, procedee de
sporire a expresivității în
discursul pamfletar.

În română termenul „pamflet” a pătruns pe filieră franceză, fiind atestat pentru prima dată în 1851, într-o scrisoare a lui Nicolae Bălcescu către C. A. Rossetti: „ce o să ziceți mai mult decât ai zis tu în acel pamflet?” (referindu-se la conflictele din jurul lui I. Heliade-Rădulescu) (*Apud Răduță* 2017: 25). În limba română cuvântul „pamflet” apare relativ târziu în comparație, de exemplu, cu engleza, unde este atestat pentru prima dată în 1592, sau cu franceza, unde apare pentru prima dată în 1698.

Este necesar să subliniem că pamfletul ca fenomen a existat cu mult înainte de atestarea cuvântului în română, franceză sau engleză. Este ceea ce Yvonne Bellenger numește „*la chose avant le mot*” [lucrul înaintea cuvântului], menționând că „pamfletul a existat cu siguranță înaintea *pamflet-ului*” (Bellenger). Cercetătorii V. Molea, M. Răduță, Y. Bellenger ș.a. susțin că pamfletul a existat chiar din Antichitate, ca autori antici putând fi menționați Aristofan (456-386 î.Hr.), Demostene (384-322 î.Hr.), Menip din Gadara (sec. III î.Hr.), Horațiu (65-8 î.Hr.), Iuvenal (sec. I-II d.Hr.). Încă din Antichitate, pamfletul a fost un mijloc de exprimare a nemulțumirii, a revoltei față de anumite fenomene social-politice și față de anumite persoane. Ironia, caracteristica de bază a pam-

fletului, a constituit, în acea perioadă, un mijloc eficient de atragere a atenției asupra anumitor probleme și, în unele situații, de eradicare a acestora.

În Evul Mediu se cunoaște mai puțin despre această specie literară. Este perioada când abia apare și se dezvoltă tiparul, începe o nouă etapă în activitatea scriitoricească. Totuși, înainte de apariția și dezvoltarea tiparului au existat așa-numitele „gazete manuscrise”, foi volante prin intermediul cărora se răspândeau noutățile și anunțurile, și, presupunem, unele dintre acestea au inclus elemente de pamflet.

Modernitatea este epoca de aur a pamfletului, este perioada când apar cele mai multe scriituri de acest gen, mai ales în Franța și în Anglia, și se conturează pamfletul ca specie literară. În această perioadă, în literatura engleză se disting pamfletari precum John Milton (1608-1674) – *Împuternicirile regelui și ale magistraților, Prima apărare a poporului englez, A doua apărare a poporului englez, Apărarea sinelui*; Daniel Defoe (1660-1731) – *Englezul get-beget*; Jonathan Swift (1667-1745) – *Comportarea aliaților, Propunere pentru folosirea generală a manufacturii irlandeze*; Richard Steele (1672-1729) – *Eroul creștin*; Joseph Addison (1672-1731) – publicații pamfletare în revistele „The Taler”, „The Spectator”, „The Guardian” (reviste pe care le fondează împreună cu R. Steele). În Anglia pamfletele s-au răspândit în diferite campanii politice. Cele mai multe broșuri au fost emise în legătură cu Legea săracilor (instituită în 1601), Legea cerealelor (instituită în 1815), răscoalele din India și Irlanda etc. Cu referire la pamfletele engleze din secolul al XVIII-lea, cercetătoarea A. O. Ierusalimkaya afirmă că acestea „reflec-tau lupta dintre protestantism și catolicism, dintre capitalism și feudalism, dintre două partide parlamentare: vigii și torii” (Ierusalimskaya 2016). Astfel, pamfletul devenise o armă în lupta pentru stabilirea ordinii sociale și pentru schimbare.

Perioada modernității este foarte productivă pentru pamfletul francez, fapt remarcat de toți cercetătorii în domeniu (M. Hastings, C. Passard, M. Răduță ș.a.). Epoca de aur a pamfletului francez este considerată perioada Revoluției franceze din anii 1789-1799, când scrierile împotriva lui Ludovic XVI s-au înmulțit considerabil: „instaurarea Republicii și stabilirea democrației oferă pamfletului o inedită libertate de expresie, în timp ce răspândirea presei și masificarea lecturii îi asigură o di-

fuzare și un ecou fără precedent” (Hasting 2009). În epoca modernă, în Franța s-au manifestat ca pamfletari o serie de personalități, printre care se numără: Voltaire (1694-1778) – *La Diatribe du docteur Akakia*, Honoré de Balzac (1799-1850) – *Monographie de la presse parisienne*, Victor Hugo (1802-1885) – *Napoléon le Petit*, Charles Baudelaire (1821-1867) – *Pauvre Belgique*.

Cel mai de seamă reprezentant al pamfletului francez al epocii este Paul-Louis Courier (1773–1825), considerat părintele pamfletului modern (Răduță 2017: 19). Lucrarea sa *Pamphlet des Pamphlets* (1824) este citată de către mulți cercetători ca marcând începutul pamfletului profesionist (*Ibidem*). Textul este construit ca o succesiune de adresări către public și conține reflecții fundamentale privind definiția pamfletului. În 1824, prin lucrarea *Le pamphlet des pamphlets* a lui Paul-Louis Courier, în franceză este instituită această noțiune. Până la acest moment și chiar după 1824, în franceză au circulat o serie de termeni care, într-o anumită măsură, exprimau sensul pe care i-l atribuim în prezent cuvântului „pamflet”: *factum*, *libelle* (*libelle diffamatoire*), *brochure*, *diatribe*, *tract*, *placard*, *satire*, *épigramme*, *brocard*, *pasquil*, *poissonade*, *mazarinade* (unele dintre acestea au fost preluate în română).

În Rusia pamfletul a cunoscut o dezvoltare destul de modestă, acest fapt datorându-se, în special, cenzurii țariste, apoi celei comuniste și, dacă luăm în considerare limitarea libertății presei în perioada actuală¹, observăm că nici în prezent pamfletul nu este răspândit în Rusia. Printre cele mai cunoscute pamflete rusești se numără *Călătorie de la Petersburg la Moscova* de Aleksandr Radișcev (1749-1802) și *Scrisoare către Gogol* de Vissarion Belinski (1811-1848).

Odată cu dezvoltarea presei, în perioada contemporană pamfletul este utilizat pe larg în spațiul publicistic și literar. Printre pamfletarii francezi ai secolului al XX-lea se numără: Louis-Ferdinand Destouches (1894-1961), Maurice Clavel (1920-1979), Jean-François Revel (1924-2006), Jean-Edern Hallier (1936-1997) etc. Pamfletari francezi contemporani sunt: Philippe Alexandre (n. 1932), Paul Chamberland (n. 1939, Québec), François Léotard (n. 1942), Eric Zemmour (n. 1958).

În spațiul românesc pamfletul a cunoscut o dezvoltare diferită de cea din Franța, Anglia sau Rusia. După cum am menționat *supra*, prima atestare

a termenului se face în 1851. Înainte de instalarea acestuia în română, au circulat o serie de cuvinte care exprimau sensul pe care i-l atribuim astăzi pamfletului: *ocară, bârfă, calomnie, injurie, sfadă, diatribă, filipică, libelle (libelle diffamatoire)* etc. De exemplu, în anul 1803 Divanul Țării Românești a interzis producerea pamfletelor antidinastice, considerându-le niște „bârfe” (Răduță 2013: 34). În 1837, M. Kogălniceanu, într-o scrisoare, folosește *libelle diffamatoire*, iar deja în 1855 utilizează cuvântul „pamflet” (într-o scrisoare către G. Sion): „Pamfletist aș fi fost dacă m-aș fi atins de personalități, dacă m-aș fi pus a cerceta cauzele individuale [...]. Pamflet este scrierea dumată, domnule Sion, care, fără a-și cerca capacitatea reală, studiile asupra materiei [...], într-un articol sărac de idei, în care aroganța ține locul talentului, ignoranța pe acela al cunoștințelor, trivialitatea locul stilului, ai lovit simțământul onestului, ai jignit morala publică. [...] pamflet nu poate fi decât scrierea dumată, care, precum singur ai recunoscut, a tratat în stil burlesc o chestie națională și socială” (*Apud* Răduță 2017: 25). Din această scrisoare a lui M. Kogălniceanu desprindem că în acea perioadă deja era fixat sensul cuvântului „pamflet” așa cum îl percepem astăzi.

Treptat pamfletul ca specie literar-publicistică se adaptează atât de bine în presa românească, încât unele rubrici de ziar încep să fie denumite cu cuvântul „pamflet”. De exemplu, în ziarul „Protestarea” (1906) a lui George Ranetti apare o rubrică, în care publică pamflete antimonarhice. În 1934, la Deva, sub conducerea lui Ion Th. Ilea, apare o gazetă cu denumirea „Eu și Europa. Pamflet – satiră – critică” (*Ibidem*: 27). În prezent cuvântul „pamflet” este foarte răspândit în presa românească, sensul acestuia a fost chiar extins atât de mult, încât a ajuns să semnifice orice injurie și insultă la adresa unei persoane. Despre extinderea sensului acestui lexem vorbește și Rodica Zafiu în articolul *De pamflet*: „Pamfletul actual e, așadar, fie orice text umoristic, fie atacul la persoană protejat de scuza estetică” (Zafiu 2013).

Primele tendințe pamfletare se înregistrează în cronicile muntenești, în care cronicarii laudă domnitorii în a căror slujbă se află, dar îi defăimează pe inamicii acestora:

„Pentru aceia numele său s-au poreclit de i-au zis Vărzariul. O, rea sămânță au fost, că nu s-au făcut varză bună, ci de mic au răsărit fiul dracului. Deci cu reaoa a lui slujbă, ce să învățase încă

din copilărie, ajuns-au la Matei-vodă vel-armaș, pre vremea ce era și Țucala vel-vestier. Acesta era om îndrăcit și făr'de rușine și iubitor a vărsa sângele oamenilor. Început-au a-și arăta veninul asupra săracilor, că să lăsa ca un șarpe mâniaș, de mușca pre unii și pre alții.” (*Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini [Anonimul Cantacuzinesc]*)

„Turcii, auzind că s-au robit Duca-vodă, au pus domnu Moldovii pă Dumitrașco-vodă, care și mai nainte au fost domnu la Moldova. Dar rea chiverniseală făcea țărâi – că era un om fără frica lui Dumnezeu: jucaș, curvar, mincinos și alte rele avea într-în-sul; că oștile umblând pen țară, au adus țărâi mare foamete – cât și om pă om mânca.” (*Istoriile domnilor Țării Rumânești [Cronica Bălenilor]*)

În studiul „*Îi urăsc, mă!*” *O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, lingvista Magda Răduță descrie activitatea pamfletară a cronicarilor în felul următor: „Aprigi, răi de gură, cu voluptatea așternerii pe hârtie a celor mai cumplite fapte și a celor mai sordide defecte, cronicarii munteni fac pamflet fără să știe, angajați într-o luptă simbolică din care cititorul de azi recuperează mai ales vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele” (Răduță 2017: 35). Cercetătoarea subliniază trăsăturile care conferă acestor cronici un ton pamfletar: violența limbajului („răi de gură”), demascarea faptelor negative („cumplite fapte”), scoaterea în evidență a defectelor („sordide defecte”), spiritul revoltător („angajați într-o luptă simbolică”), implicarea afectivă („vârtejul umorilor, portretizările acide, dușmăniile și ranchiunele”).

În studiul lui Nicolae Rotund *Două secole de pamflet românesc* se menționează că primul pamfletar român este cronicarul Eftimie (*Apud Răduță 2013: 22*), deși trebuie să facem precizarea că acesta a scris în slavonă.

Prin urmare, susținem ipoteza că primele pamflete în română sunt cele scrise de cronicarii munteni, pe care îi succedă Ionică Tăutu. Modelul pamfletului lui Ionică Tăutu este de multe ori pus în comparație cu modelul lui Paul-Louis Courier. Trebuie să remarcăm totuși că stilul lui Tăutu este încă în urmă față de stilul lui Courier, aceasta explicându-se

în principal prin nivelul de dezvoltare al presei românești față de cel al presei franceze și, implicit, prin nivelul de dezvoltare a limbii literare românești față de cel al limbii literare franceze. Presa românească e mai tânără cu aproape două secole decât cea mondială, dacă luăm în considerare că primele ziare românești („Curierul românesc” și „Albina românească”) au apărut abia în 1829, în timp ce în Germania, de exemplu, prima gazetă a apărut în 1609, iar în Franța – în 1631 (Mihuleac 2009: 32). Despre diferența dintre stilul lui Tăutu și cel al lui Courier scrie și C. Mihuleac în studiul său *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*: „De pildă, Ionică Tăutu este contemporan cu Paul-Louis Courier, ba îi mai cunoaște foarte bine și opera. Dar, între calitatea literară a strigărilor celui dintâi, în număr de patru, și paginile ca niște «giuvaere fin cizelate», cum le caracteriza Sadoveanu în «Lumea» (1925), ale celui de-al doilea, e o distanță artistică de cel puțin două secole” (*Ibidem*). Chiar dacă nu negăm această diferență, trebuie să recunoaștem valoarea activității lui Ionică Tăutu pentru dezvoltarea genului pamfletar românesc. Încă Alecu Russo spunea despre Tăutu că este un „pamfletist călduros și convins, în corespondență cu toate partizile, judecându-le toate și iar singur de o partidă: partida Țării. Fără Tăutu, istoria nu se poate înțelege” (*Apud* Răduță 2017: 54). Cercetătoarea M. Răduță îl numește „ultimul retor *en soi*” (*Ibidem*: 55), considerând că activitatea lui Tăutu marchează trecerea spre pamfletul dirijat de politicile redacționale și de preferințele publicului.

Una dintre figurile de mare importanță în evoluția pamfletului românesc este Ion Heliade-Rădulescu, considerat de cercetători drept „ctitor al pamfletului românesc modern” (Mihuleac, Rotund). Contribuția lui Rădulescu pentru presa românească și, în particular, pentru pamfletul românesc este de necontestat. M. Răduță apreciază pamfletul lui Rădulescu drept „unul dintre primele exemple de gen unde autorul manevrează conștient invectiva și ironia nemiloasă pentru discreditarea adversarului (de cele mai multe ori personal)” (Răduță 2017: 100). Lui Heliade-Rădulescu îi aparțin pamflete precum *Ingratul*, *Domnul Sarsailă autorul* (deși nu este un pamflet în întregime, având mai mult tendințe satirice), *Scrisoare către cenzor*, *Cuconu Drăgan*. Pamfletele lui Rădulescu sunt tăioase, pătrunse de ură și agresivitate, cu portretizări grotești, cu atacuri și injurii:

Pribeag vei fi în lume, fără lăcaș, culcare,
 Și cin'te va atinge se va simți turbat;
 Nici viermii în mormântu-ți nu vor afla mâncare,
 Că vor muri d-otravă din trupu-ți veninat. (*Ingratul*)

Te-ai socotit, oare, că o să te rabd până în sfârșit? Rabdă cineva pe tâlhari când le cade în mână, rabdă pe cei cunoscuți de nebuni, rabdă niște javre ce latră fără a cuteza vreodată să muște și fără a putea, nu însă și un om plătit a întâmpina ispitele oamenilor ticniți și se face el însuși ispita; în sfârșit, rabdă cretinul pe omul ce îl supără, nu însă și pe diavolul ce îl ispitește. Nu, domnule cenzor, nu te poci răbda. (*Scrisoare către cenzor*)

Secolele XIX și XX au dăruit românilor o serie de scriitori care au practicat pamfletul și au contribuit la dobândirea libertății de expresie. În antologia *Îi urăsc, mă!* lingvista M. Răduță enumeră o serie de pamfletari români: Dimitrie Bolintineanu, autorul pamfletelor *Restaurațiunea, Situațiunea, De la albi la roșii și de la roșii la albi*; Cezar Bolliac, cu renumitul *Mozaic social*; Mihai Eminescu, cu articole pamfletare din „Timpul” (*Ca la noi la nimenea, Dorobanții, [N-a trecut mult...] ș.a.*); Ion Luca Caragiale, cu pamfletele *Liberalii și conservatorii, Reacțiunea, Monumentul lui Brătianu, Rărunchii națiunii* etc.); Tudor Arghezi, autorul renumitului pamflet *Baroane!* și al romanului-pamflet *Cimitirul Buna-Vestire*; Nicolae Cocea, cu ale sale *Titu Maiorescu, Vițelul de aur, Trăiască regele!* ș.a.; Ion Vinea, cu *Între afaceri și epidemii, Spovedania unuia, Urgia fiscală, Pamflet și pamfletari* ș.a.; Eugen Lovinescu – *Faza a treia a evoluției mele critice, Brânza și talentul*; Petre Pandrea, cu pamfletele *Coif lângă biserică..., Argetoianu și Un erou al timpului nostru*; Isac Ludo, autor al pamfletului *Arhitectul și englezoaica, roman al dramei judaice*; Pamfil Șeicaru, cu *Tudor Arghezi: teigheaua cuvintelor și Parodia lui Dorian Gray: N. D. Cocea*. Este adevărat că scriitorii pe care i-a inclus M. Răduță în antologie sunt personalități reprezentative ale pamfletului românesc, la care ar trebui să-i adăugăm pe Geo Bogza (autor al pamfletelor *Instantaneu în zorii zilei..., Interesul poartă fesul* ș.a.) și Camil Petrescu (cu pamfletul *Greșelile de tipar*). Bineînțeles, lista ar putea fi completată cu multe alte personalități românești care au cel puțin o scriere cu elemente de pamflet. De exemplu, în antologia *Capodopere ale pamfletului românesc* (Hogea 2011), Vlad Hogea include scrieri ale unor personalități mar-

cante, cum ar fi Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Vlahuță, Zaharia Stancu, Mircea Eliade ș.a.

Dintre pamfletarii pe care i-am citat *supra*, o atenție deosebită merită Tudor Arghezi, una dintre personalitățile-cheie ale pamfletului românesc. Cercetătoarea M. Răduță apreciază valoarea pamfletelor lui, menționând: „Textele sale pamfletare sunt reperul esențial pentru întreaga cercetare literară asupra subiectului, iar fragmente din artele sale poetice au circulat și încă mai circulă în loc de definiții ale genului” (Răduță 2017: 168). Reprezentative pentru activitatea pamfletară argheziană sunt pamfletele *Baroane!*, pentru care, în 1943, a fost închis la Târgu-Jiu pentru trei luni, și *Cimitirul Buna-Vestire*, considerat cel mai bun roman al scriitorului. T. Arghezi a publicat pamflete la revistele „Facla”, „Viața românească”, „Teatru” și „Rampă”. Pamflete conțin și volumele sale *Poarta neagră* și *Stihuri pestrițe*.

O altă personalitate pe care trebuie să o menționăm este Pamfil Șeicaru, care s-a remarcat prin visul său de a întocmi o antologie a pamfletului. Lucrările sale poartă marca neputinței, fiind un ecou al unui îndurerat deznădăjduit.

Secolul XXI constituie o nouă etapă în evoluția pamfletului românesc. În timp ce în Franța se vorbește despre ipoteza declinului genului pamfletar, datorat civilizării și pacificării vieții politice, în spațiul românesc pamfletul cunoaște o dezvoltare considerabilă, fiind practicat de o serie de publiciști precum: Mircea Dinescu, Cristian Tudor Popescu, Alex Ștefănescu, Tudor Octavian, Lelia Munteanu, Andrei Pleșu, Ioan Groșan, Mircea Mihăieș etc. În spațiul basarabean pamfletul se leagă în special de numele lui Constantin Tănase și Viorel Mihail.

De-a lungul evoluției sale, pamfletul a constituit un instrument al scriitorilor și publiciștilor de a-și manifesta dezacordul, indignarea, nemulțumirea și, uneori, de a se răfui cu adversarii lor. Cu unele diferențe de ordin stilistic, pamfletele românești constituie o radiografie a societății, atacând cu violență aspectele negative ale realității sociale și politice, anumite vicii, persoane sau grupuri de persoane etc. Datorită acestui fapt, pamfletele au o valoare documentară și istorică importantă, fiind probe veritabile ale vieții sociale din secolele trecute, precum și mostre ale limbajului din diferite perioade.

Urmărind activitatea pamfletarilor români din secolele XIX-XX, deducem că pamfletul românesc a parcurs un lung drum de cizelare și afirmare, astfel încât să ajungă astăzi la o nouă etapă de dezvoltare. În prezent, pamfletarii sunt în căutare de noi forme de exprimare – expresive și accesibile publicului. În acest sens, un important spațiu de afirmare a pamfletului îl constituie Internetul, cu multiplele posibilități pe care le oferă, emisiunile televizate, radioul sau genul muzical rap. Este imposibil să ne imaginăm inexistența pamfletului în presa actuală, când libertatea de expresie este mai mare ca altă dată.

Note ¹ Radioul și televiziunea rusă, în cea mai mare parte, sunt controlate direct de stat, în timp ce presa online este deținută de persoane din sectorul privat cu legături cu Kremlinul, sunt concluziile unui studiu realizat de un grup de analiști ai Centrului de Studii Navale din Statele Unite (<https://www.gandul.info/international/tara-in-care-libertatea-presei-este-aproape-inexistenta-media-capturata-de-stat-si-cei-bogati-17216501>).

Referințe bibliografice

Bellenger = Y. Bellenger, *Le pamphlet avant le pamphlet: le mot et la chose*. [Accesat: 22.02.18]. Disponibil: http://www.persee.fr/doc/caief_0571-5865_1984_num_36_1_1923.

Hastings 2009 = Hastings M. ș.a., *Les mutations du pamphlet dans la France contemporaine*, în *Mots. Les langages du politique*, 91/2009, p. 5-17. [Accesat: 22.02.18]. Disponibil: <http://journals.openedition.org/mots/19159>.

Hogea 2011 = V. Hogea, *Capodopere ale pamfletului românesc*, București, Business Adviser.

Ierusalimskaya 2016 = A. O. Ierusalimskaya, *Poetica pamfletului englez din secolul al XVIII-lea*, în „Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского”, nr. 2, p. 217-221. [Accesat: 16.02.2019]. Disponibil: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2016_-_2_unicode/30.pdf.

Mihuleac 2009 = Mihuleac C., *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Molea 2016 = Viorica Molea, *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*, Chișinău, Prut Internațional.

Răduță 2013 = Răduță M., „*Nici mănuși, nici milă*”. *Trei pamfletari interbelici*, București, Editura Universității din București.

Răduță 2017 = Răduță M., „*Îi urăsc, mă!*” *O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, București, Humanitas.

Zafiu 2013 = Rodica Zafiu, *De pamflet*, în „*Dilema Veche*”, nr. 512, 5-11 decembrie 2013. [Accesat: 22.02.19]. Disponibil: <http://dilemaveche.ro/sectiune/tilc-show/articol/de-pamflet>.